

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
11	א. המונחים שנדרונו
13	ב. סדר המונחים
14	ג. מבנה הערכים ותוכנם
17	ערכי המונחים
449	ביבליוגרפיה
462	מפתח המונחים
480	מפתח הסוגיות

מבוא

חיבור זה מבקש להשלים את הדיון במונחי הירושלמי המצוי בחיבורי 'הטרמינולוגיה של הירושלמי', המונחים העיקריים, על ידי דיון באותם המונחים הטעונים בירור¹ שלא נכללו שם. כאן נציג את דרך טיפולנו במונחים שנידונו בכרך זה – הקריטריונים לבחירתם, תכולתם ומרכיביהם של ערכי המונחים, וכדומה – השונה במקומות לא מעטים מן המצוי בכרך הקודם,² כפי שיבואר להלן. עם זאת, מבוא זה לא ידון בתופעות יסוד שונות הקשורות למונחי הירושלמי ומחקרם, כגון קיומם ופשרם של מונחים נרדפים (סינונימיים) ורבי משמעות (פוליסמיים), מונחים מתחלפים ונשמטים, וכדומה, כיוון שעניינים אלה כבר נידונו במבוא לכרך הקודם.

א. המונחים שנידונו

כאמור, ספר זה בא להשלים את הדיון במונחי הירושלמי שבחלק הראשון על ידי דיון במונחים שלא נידונו שם.³ כאן נסביר אילו לשונות נכללו בכרך זה ואילו לא, ומדוע. מטרתו המרכזית של חיבור זה על שני חלקיו היא לבאר את משמעותם הטרמינולוגית של מונחי המשא ומתן המיוחדים לירושלמי⁴ ודרכי שימושם המיוחדות, תוך עיסוק בכל תכונותיהם שהכרתם עשויה לסייע בהבנת הירושלמי, אם מבחינה פרשנית או טקסטואלית (וכמובן שני הדברים כרוכים זה בזה לעתים קרובות), ואם על ידי תרומה למחקרו, בין מצד הבנת דרכי הדיון והחשיבה המצויים בתלמוד ובין מצד חקר עריכתו. מטרה זו הכתיבה אילו לשונות נידונו כאן ואילו לא. כך למשל לשונות שעיקר תפקידם הוא להצביע על זהותם של מוסרי מימרות

1 ראה להלן, 'המונחים שנידונו'.

2 ראה מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 19-26. במבוא לכרך זה לא התייחסתי למרכיבי הערכים שנידונו בצורה זהה בשני הכרכים (למשל, סוגי המקורות שהובאו במדור 'ספרות', אופן התייחסותי לזהותם של החכמים המשתמשים במונחים, וכדומה), והקורא המעוניין יכול לקחת את הדברים משם.

3 לעתים דנתי בכרך זה במונחים שנידונו בכרך הקודם – ברגיל, בקצרה ואגב אורחא – במסגרת בירור היחס בינם למונחים שנידונו שם ביתר הרחבה (בדרך כלל במדור 'מונחים קרובים, דומים ומתחלפים'); ראה למשל ערכים 'הרא פליגא' ו'מסייעא'. בחלק ממקומות אלה העיון המחודש הביאני למסקנות השונות מן האמור בכרך הקודם, אולם כדי לקצר, לא השווייתי בדרך כלל בין האמור בשני הכרכים, ובכל המקרים הללו העיקר כ'לישנא בתרא' שבכרך זה. עוד ראוי להעיר שחלק מן המונחים שסומנו בכוכבית בכרך הקודם כסימן שיוקדשו להם ערכים משלהם בכרך הנוכחי (ראה שם, עמ' 19 הערה 124) לא זכו לערכים כאלה כאן, וזאת לאור העיון המחודש בלשונות הללו לאור שיקולי בחירת המונחים המפורטים להלן.

4 ראה מוסקוביץ, שם, עמ' 2 הערה 4.

בתלמוד, אבל אין להם כל תפקיד במשא ומתן התלמודי מעבר לכך, לא נידונו כאן (למשל, צורות כגון 'חד אמר [...] חד/חורנה אמר [...]', 'ר' פלוני ר' אלמוני בשם ר' פלמוני' ו'תריהון אמרין'). כיצא בדבר, ביטויים קבועים שאין להם משמעות טרמינולוגית מיוחדת מעבר למשמעותם או תרגומם המילולי,⁵ שאותו ימצא הלומד ממילא במילונים ובדברי המפרשים על אתר, וכן כמובן בחיבורו של עסיס, אוצר לשונות ירושלמיים (להלן: עסיס, אוצר), לא נידונו כאן. לעומת זאת, ביקשתי לדון כאן בכל שאר המונחים בתלמוד – מונחי משא ומתן, מונחים המציניים סוגי לימוד או מקורות מסוגים שונים (כדוגמת 'אולפן', 'פירקא', ו'שמועה'), ומונחים הלכתיים מסוגים שונים (כגון 'הוכח' ו'מחזור')⁶ – שלא נידונו בכרך הראשון. לרוב המונחים הללו הוקדשו ערכים משל עצמם, אולם מונחים אחרים שמתכונת דיון כזו אינה מתאימה להם – בדרך כלל, מונחים נדירים שאין צורך להרחיב עליהם את הדיבור, ושהעיסוק בהם מתאים בעיקר אגב הדיון במונחים אחרים, דומים אך שכיחים יותר – נידונו בהערות, והקורא יוכל לאתר את הדיון במונחים אלה באמצעות מפתח המונחים שבסוף הספר.

נוסף על העיסוק במונחים השונים שמהווים רוב מניינו ורוב בניינו של הספר כמתואר לעיל, הוקדשו מספר ערכים ל'מונחי אב',⁷ כלומר שורשי פעלים,⁸ ולעתים גם צורות שמניות,⁹ שמהם נגזרו שורה של מונחים אחרים. לא נכתבו ערכים כאלה לכל שורש שממנו נגזרים שורה של מונחים (כך למשל לא הוקדשו ערכים למונחים הגזורים מן השורשים 'סב'ר' ו'שא'ל'), אלא רק לצורות שאיסופן יחד ובירורן כחלק ממקשה אחת רחבה יותר עשויים לזרות אור על משמעויותיהן, דרכי שימושן ושאר תכונותיהן; ולהלן הרחבנו את הדיבור מעט יותר על הערכים שהוקדשו ל'מונחי האב', בדיון על 'מבנה הערכים ותוכנם'.

בשולי הדברים, ראוי לומר כמה מילים על היחס בין ספר זה לחיבורו החשוב של פרופ' משה עסיס, אוצר לשונות ירושלמיים, הן בנוגע לבחירת הלשונות שנידונו בשני החיבורים והן בנוגע לדרך הדיון בהם. בחיבורו של עסיס נרשמו כל הלשונות הקבועים בתלמוד, לא רק מונחים כפי שהגדרנום ותיארנום לעיל. נוסף על כך, עיקר מטרתו של הספר היא קונקורדנצינית:¹⁰ נרשמו

5 כגון 'אוף אנא סבר כן', 'אף על גב דר' פלוני אמר [...]', 'את אמרת דהא מילתא', 'מאחר ש[...] מאחר ש[...]...', וכיוצא בהם הרבה. ראוי לציין שאף על פי שכמה מן הלשונות הללו הם שכיחים באופן יחסי (כך בדוגמאות שצוינו לעיל), ישנם גם לשונות נדירים יותר כאלה, כדוגמת 'איתבעת מתניתא ולא אשתכחת' (ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 92), ו'מאן דייק לך' (בביטוי 'באגדה דסבך מאן דייקן לך'; ראה שם, עמ' 207).

6 לעומת זאת, מינוח המציין את מוסדות הלימוד והלומדים (כגון 'חברייא', 'סידרא' ו'רבנין') לא נידון כאן. כמו כן לא דנו בדרך כלל ב'לשונות סופרים' למיניהם (והשווה עסיס, אוצר, א, עמ' עב-עג), פרט למקרים בודדים שבהם ראינו תועלת מיוחדת בכך, כגון 'גרש' ו'תוב' (תובן). כמו כן לא דנו בביטוי 'אתקין להל', שלפי דעה אחת מתפרש כלשון סופרים (ראה אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, עמ' 502 הערה 36), אך ספק אם פירוש זה הוא נכון (ראה זוסמן, נזיקין, עמ' 87 הערה 138 ובנסמן שם, וראה כעת עסיס, גליונות, ב, עמ' 1547 והערה 38), ולעניות דעתי פשר הביטוי עדיין צריך עיון (ראה גם היימנס, ארמית גלילית, עמ' 82 הערה 247, ומסטיי, העברית, עמ' 21 ובנסמן שם).

7 מונחים אלה סומנו בכוכבית בתחילת הערך, וכשמדובר בצורות פעליות, הם נרשמו לפי השורש (לדוגמה: *חל'ה').

8 כגון 'חל'ה', 'למ'ד', 'פל'ג'.

9 בעיקר 'טעמא' ו'שיטה'.

10 ראה שם, סוף עמ' ג, והשווה שם, עמ' רנט: 'מטרתו של הספר הזה היא, כאמור לעיל, ריכוז רוב מונחי הירושלמי [...] ברם, ספר זה אינו אלא המסד, ועבודה זאת אינה אלא ההתחלה. מכאן ואילך נדרש עיון נוסף

כל היקרויותיהם של הלשונות שנידונו, וביטויים אלה הוגדרו באופן מילולי (ומונחים בארמית תורגמו לעברית), תוך התייחסות, לפעמים נרחבת, לכתיבם, לשונם וצורותיהם. לעתים המהמר דן גם בצדדים אחרים של הביטויים שהוא סוקר, ובכמה מקומות הוא דן בפירושן של סוגיות בעייתיות המכילות אותם. לעומת זאת, לחיבור הנוכחי מטרות שונות ואופי שונה, אף על פי שמטבע הדברים, קיימת לעתים חפיפה מסוימת בין שני החיבורים. מלבד העובדה שלחיבור הנוכחי אין מטרה קונקורדנצינית, ולכן לא רשמנו את כלל היקרויותיהם של הלשונות שנידונו (ולשם כך הפנינו ברגיל לחיבורו של עסיס), החיבור הנוכחי מתמקד בלשונות שהם בעלי משמעות טרמינולוגית מיוחדת כמתואר לעיל, ולא בכלל הלשונות המופיעים בירושלמי באופן קבוע. לכן, לא כל הצורות שנידונו אצל עסיס נידונו בחיבור הנוכחי: הדיון כאן מתמקד ב'מונחים' ולא ב'לשונות'. גם אופן חלוקתם של הביטויים שנידונו בשני החיבורים שונה; בעוד שחיבורו של עסיס, בשל מיקורו הקונקורדנציני, מקדיש ערכים נפרדים לצורות שונות של אותו מונח בסיסי, חלוקת המונחים כאן מבוססת על שיקולים טרמינולוגיים ולא על שיקולים מורפולוגיים, ולכן חיבור זה מאורגן לפי המשותף הטרמינולוגי ולא לפי המפרד הצורני. לפיכך צורות שונות של אותו מונח בסיסי נידונו יחד באותו ערך – לפעמים, גם כאשר קיימים הבדלים ניכרים ביניהן מבחינה מורפולוגית,¹¹ וזאת כדי להעמיד על המשמעות הטרמינולוגית הבסיסית המשותפת לכל הצורות. ומעל לכול, הדיון בחיבור הזה מתייחס לכל התכונות של המונחים הנידונים ולא רק (או בעיקר) למשמעותם המילולית, פירושם הלקסיקלי, והיבטיהם הלשוניים והצורניים, כבחיבורו של עסיס.

ב. סדר המונחים

המונחים מסודרים לפי סדר האל"ף-בית, לפי הצורה העיקרית של המונח המופיעה בתחילת כל ערך.¹² מונחים שבראשם באה אות שימוש המחוברת לתיבה הראשונה במונח, שהיא חלק אינטגרלי של המונח (כגון 'בפירוש', 'להלכה'), מסודרים כאילו אות זו היא חלק מן המונח, ולכן המונחים הנ"ל יבואו באותיות בית ולמ"ד בהתאמה. לעומת זאת, כשאותיות שימוש באות

לשם [...] בירור פירושם של המונחים, שימושם ומחקרם בכלל; ואכן החיבור הנוכחי מתמקד במטרות שציין בסוף דבריו.

11 כך, למשל, הוקדש ערך אחד לצורות 'ואימר' ו'ויימר'; 'נעשה', 'נעשו' ו'נעשית'; 'עשו/עושה/עושין אותו/ אותה', וכן כל כיוצא בזה. גם כאשר ההבדלים בין הצורות אינם דקדוקיים-לשוניים גרידא, אלא מדובר בביטויים שונים לכאורה שמשמעותם הטרמינולוגית הבסיסית זהה או קרובה מאוד, דנו בצורות הלשונות באותו ערך, כגון 'הן דאת מקשי לה' / 'עד דאת/דו מקשי לה'; 'תניין' (תנאין) אינון (תרין/תלתא תניין) / תרתי מתניין אינון / מתנייתא כתרין תנייא'; 'תרין/תלתא אמורין'; וכדומה. כמוכן, ההחלטה מתי לראות צורות מסוימות כווריאציות של מונח בסיסי אחד ומתי לא התבססה על בדיקת משמעותן ודרך שימושן של הצורות השונות.

12 לא אחת התעוררו ספקות מה לרשום כצורה העיקרית של המונח, אם מפני שצורות שונות של המונח נראות שקולות ערך מבחינה לשונית ועניינית (כגון 'ואימר' לעומת 'ויימר'; ראה בהערה הקודמת), ואם מפני שהמונח מכיל רכיבים שונים שספק איזה מהם יש לראות כעיקר המונח, כגון 'חזור כך ותני כהדא' <דתני ר' פלוני> (ההוספה על פי כ"א, עמ' 55 ש' 3, אך אינה מחויבת מבחינה עניינית; וראה עוד ערך 'תנ"י', הערה 161); כאן התעורר ספק האם לרשום את המונח כ'חזור כך [...] (ו)תני כהדא', ואולי 'תני כהדא דתני ר' פלוני'. לא מצאנו פתרון מושלם, ברור ועקיב לספקות כאלה, אולם במקרים כאלה הקורא יוכל לאתר את כל הצורות הרלוונטיות באמצעות מפתח המונחים שבסוף הספר.

בתחילת מונח אך אינן מחוברות לתיבות שהן חלק עיקרי של המונח, כגון 'ב[... חלוקין/פליגין', סודרו המונחים לפי האות הראשונה של התיבה הראשונה שהיא חלק מן המונח, ולכן המונחים הנזכרים יבואו באות ח"ת ופ"א בהתאמה. מונחים שמתחילים באות וי"ו (בדרך כלל, וי"ו התמיהה), סודרו לפי האות שאחרי הוי"ו (כך למשל ערך 'ולא דא היא קדמייתא' בא באות למ"ד).

ג. מבנה הערכים ותוכנם

בכל מקום שהדבר היה ניתן, ניסינו לשמור על תבנית הערכים – מבנהם ותוכנם – לפי אותו דגם הנקוט בכרך הראשון.¹³ עם זאת, נאלצנו לסטות מתבנית זו במקומות רבים, בשל הבדלי אופי בין רבים מן המונחים שנידונו שם למונחים שנידונו בכרך זה. כאן נתאר בקווים כלליים את מבנהם ותוכנם של כלל הערכים בכרך זה, תוך התייחסות להבדלים העיקריים בין המצוי כאן לעומת הכרך הקודם.¹⁴

כל ערך נפתח בהצגת הצורה העיקרית, ולפעמים הצורות העיקריות של המונח, אך לצידן צוינו גם צורות משניות, כשיש להן תיעוד משמעותי בעדי הנוסח של התלמוד. אחר כך בא תרגום המונח, ציון קצר של תפקידו – למשל, מונח קושיה או מונח תירוץ – כשהדבר היה אפשרי, וציון כללי של מידת שכיחותו של המונח, לפי הפרמטרים שהוצעו בכרך הראשון.¹⁵ בכרך זה קיצרנו בדרך כלל בכל הקשור להיבטים הלשוניים והצורניים של המונחים, כיוון שכמעט תמיד עניינים כאלה נידונו כל צורכם אצל עסיס, אוצר.

אחר כך נרשמה הספרות הרלוונטית לכל מונח, בדרך כלל במדור נפרד, אך לפעמים בהערה בתחילת הערך (כך בעיקר בערכים קצרים, כדי לשמור על איזון ראוי בין אורכו של גוף הערך וההפניות לספרות). כאן צוינו מקורות רלוונטיים הן מספרות המחקר והן מפרשני הירושלמי שהתייחסו למונח באופן כללי, ולא רק במסגרת פרשנות פרטנית להיקריות מסוימות של המונח. רשימת הספרות תמיד נפתחת בהפניות לחיבורו של עסיס, אוצר,¹⁶ וכאשר חיבור זה מקדיש ערכים שונים לביטוי מסוים לפי החלוקה למונחים המקובלת אצלו (שכן שיטת החלוקה שם שונה מזו הנקוטה כאן, כדלעיל), הפנינו לכל הערכים הללו – לפעמים, תוך ציון הצורה או אחת הצורות המופיעות במקום הרלוונטי, כאשר נראה לי שהדברים אינם ברורים כל צורכם.¹⁷ גוף הערך בא אחר כך, והוא דן בכל שאר התכונות הרלוונטיות של המונח: משמעותו או משמעויותיו הטרמינולוגיות, 'סגנונו', סוגי המקורות שאותם הוא מציע ושאליהם הוא מתייחס, תפקידו או תפקידיו בסוגיה, והיחס בינו למונחים קרובים, דומים ומתחלפים.¹⁸ בכרך הנוכחי

13 ראה מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 20-25.

14 מלבד האמור להלן בפנים, ראוי להעיר שבמקרים רבים גם אורך הערכים שבשני הכרכים שונה: מכיוון שרבים מן המונחים שנידונו כאן נדירים באופן יחסי, ערכיהם בדרך כלל קצרים יותר מאלה שבכרך הראשון.

15 ראה מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 21.

16 בכרך זה לא הפנינו לערכי המונחים שבקונקורדנציה לירושלמי של משה קוסובסקי כפי שעשינו בכרך הראשון, כיוון שחיבורו של עסיס למעשה מייתר את זה של קוסובסקי.

17 למשל, במונח 'אגב (מגב)' (להתייחסות לשתי הצורות באותו ערך ראה לעיל, הערה 11), מלבד הצורות הפותחות במילים הנ"ל, שנידונו אצל עסיס במקומן (ראה אוצר, א, עמ' 5, ושם, ב, עמ' 911, בהתאמה), מצאנו צורות משנה במקומות אחרים ולכאורה בלתי צפויים, כגון שם, א, עמ' 71 ('איפשר כל מאן דנא שאל ליה הוא מגיב לי'). במקומות כאלה ציינו לצורות הרלוונטיות לצד העמודים שצוינו.

18 לפעמים ייחדנו מדור מיוחד לדיון במונחים קרובים, דומים ומתחלפים, כבכרך הראשון, אולם בערכים

מיעטנו בדרך כלל בהפניות למונחים מקבילים מן התלמוד הבבלי, בשונה מן הכרך הראשון, הן מפני שלעיתים קרובות היה קשה למצוא מונחים בבליים המקבילים למונחי הירושלמי הנדירים שנידונו בכרך זה, והן מפני שהתועלת בציון מונחים כאלה בדרך כלל מצומצמת, שכן היא תורמת רק מעט להנהרתם של מונחי הירושלמי הנדירים.

ברוב הערכים בכרך זה לא הובאו דוגמאות בגופי הערכים לשימוש במונחים: בשל נדירותם של רוב הביטויים שנידונו כאן, הצגת דוגמאות הייתה מנפחת את הערכים הרלוונטיים ללא תועלת של ממש ומוסיפה רק מעט להנהרתם של המונחים הנדירים.¹⁹ אף על פי כן, בערכים מסוימים הובאו דוגמאות כאלו, בעיקר במונחים שכיחים שלהם משמעויות או גווני משמעות שונים, המתבהרים בצורה מיטבית רק מן העיון בדוגמאות. עם זאת, בכמה מקומות הדגמנו תופעות רלוונטיות בהערות באמצעות ציטוטים קצרים מן הסוגיות שבהן מופיעים המונחים הנדירים, כשראינו תועלת בכך.

עוד ראוי להעיר שלא תמיד הצלחנו לברר בצורה המניחה את הדעת את משמעותם הטרמינולוגית, ולפעמים אפילו משמעותם המילולית, של מונחים מסוימים (ברגיל, במונחים נדירים מאוד). במקרים כאלה השארתי את הדברים בצריך עיון, בבחינת 'כשם שקיבלנו שכר על הדרישה כך קיבלנו שכר על הפרישה'. למען הקיצור נמנעתי מלציין את הסיבות להתלבטויותיי בנוגע לפירוש מונחים אלה, דבר שהיה הופך את הדיון בהם לדיון ארוך ופרטני בסוגיות התלמוד במקום לסקירה על המונחים עצמם, כבשאר הערכים שבחיבור זה.

תיאור מבנה הערכים דלעיל מתייחס בעיקר לערכיהם של מונחים רגילים, הן מונחים נדירים והן מונחים שכיחים יותר, אולם מבנה הערכים של מונחי האב שונה מעט, כמתבקש לאור אופיין של הצורות הללו. בערכיהם של מונחי האב, מיד אחרי הצגת המונח ותרגומו נרשמו כל הצורות הגזורות ממנו, תוך הפניות בהערות לספרות רלוונטית לכל צורה, כולל כמובן הפניות לערכים הרלוונטיים אצל עסיס, אוצר, פרט לביטויים שנידונו בערכים משל עצמם (בכרך הקודם או בכרך הנוכחי), שבהם המידע על המונחים נמצא ממילא בערכים הרלוונטיים.²⁰ לפעמים גם תרגמנו צורות אלו בהערות (בעיקר, במקומות שבהם התרגום לא היה ברור מאליו) ודנו בהן בקצרה כשהדבר התבקש, ולא הייתה הצדקה להקדיש להן ערכים מיוחדים משל עצמם.²¹

*

כל ההפניות לספרות חז"ל בחיבור זה הן לתלמוד הירושלמי, אלא אם נאמר אחרת במפורש. מראי מקומות לירושלמי הם לפי פרק, הלכה, דף ועמוד של דפוס ונציה של הירושלמי, בתוספת מספר טור ושורה לפי מהדורת כי"ל של האקדמיה ללשון העברית (להלן: מהדורת האקדמיה).

קצרים, וכן בערכים ארוכים יותר שבהם הדיון במונחים קרובים ומתחלפים היה מצומצם בהיקפו, שילבנו דיון זה בגוף הערך, בלי לייחד לו מדור מיוחד.

19 ושם ראוי להוסיף, שבדרך כלל מציאת דוגמאות מתאימות, מוכנות וברורות, קשה במיוחד כשמדובר במונחים נדירים.

20 במקומות בודדים ציינתי מראי מקומות לערכי המונחים הרלוונטיים במקרים כאלה, כשלא היה ברור די צורכי היכן נמצאת הצורה המבוקשת.

21 צורות שלהן הוקדשו ערכים במקומות אחרים בספר, בכרך הנוכחי או בקודמו, נרשמו בדרך כלל ללא הערות, והמעיון יכול למצוא את הערכים הרלוונטיים באמצעות מפתח המונחים.

כשמובאה מהתלמוד משתרעת על פני מספר שורות, צוין רק מספר השורה (או השורות) שבהם מופיע המונח, ולא מספרי השורות של חלקים אחרים של המובאה. בסוגיות שיש להן מקבילות, ציינתי בדרך כלל רק לסוגיה הראשונה בתלמוד המכילה את המונח, בתוספת הציון 'ומקבילה' (או 'ומקבילות', כשיש יותר ממקבילה אחת). עם זאת, לעתים ציינתי למקבילה המצויה במקום מאוחר יותר בתלמוד, כשמקבילה זו שומרת על נוסח מדויק יותר ממקבילותיה הבאות לפני כן.

ב

בגין דאמר ר' פלוני¹ – 'מפני שאמר ר' פלוני'. מונח תירוץ, נדיר.

ספרות – עסיס, אוצר, א, עמ' 211, 212

'בגין דאמר ר' פלוני' בא לתרץ קושיה ששיעורה שהקביעה שלפני כן אינה מדויקת² או שהיא בגדר 'פשיטא'.³ הקושיה מתורצת בטענה שהמקור הבעייתי משקף את עמדתו של ר' פלוני, עמדה שלפיה אכן ניתן לקיים את הדברים הבעייתיים לכאורה שלפני כן. ר' פלוני יכול להיות תנא (רבי) או שלשלת מסירה אמוראית.⁴

מונחים קרובים, נרדפים ומתחלפים

קיים דמיון מסוים בין 'בגין דאמר ר' פלוני' לחלק מהיקריותיו של 'בגין דתנינן', המתפרשות באופן דומה, אך ברור שמונחים אלה אינם נרדפים, שכן המונח האחרון תמיד מציע מקור תנאי, בעוד ש'בגין דאמר ר' פלוני' מציע מימרות.⁵ כמו כן קיים דמיון צורני בין 'בגין דאמר ר' פלוני' ל'בגין (ד)ר' פלוני', אולם גם מונחים אלה אינם נרדפים, שהרי 'בגין (ד)ר' פלוני' מתרץ קושיות לאור הטענה שהמקור הבעייתי משקף,

1 וכן בסגנון 'בגין דר' פלוני ור' אלמוני תרוייהו (!) אמרין'; ראה גיטין ג, ב (מד ע"ד), 1063 ש' 26-27. – המונח שלנו מתפרש בניתוח, ובכך הוא שונה מהיקריות מסוימות של הלשון 'בגין ד' בלי 'אמר ר' פלוני' אחר כך, המציעות שאלות (ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 210-211).

2 ראה תרומות ט, ח (מו ע"ד), 254 ש' 26 ('למה לי עראי, אפילו קבע!') וכן כנראה בגיטין ג, ב (מד ע"ד), 1063 ש' 26-27 (ראה בהערה הקודמת ובקרבן העדה על אתר).

3 ראה עירובין א, א (יח ע"ב), 451 ש' 29-30 ומקבילה (=שם ו, א [כג ע"ב], 478 ש' 25, שם כל הקטע, כולל המונח, בא בהגהת המגיה כהשלמת גרש מראש המסכת; עיין שם) ויבמות ד, יא (ו ע"א), 851 ש' 23 ומקבילה (שניהם בעקבות 'דלא כן מה אנן אמרין'), וכנראה גם גיטין ט, ד (נ ע"ב), 1092 ש' 32-33 (המשפט המכיל את המונח בא בהגהת המגיה; וראה עוד אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 100, 216; הנ"ל, פירוים תלמודיים, עמ' 110 = מחקרים, עמ' 70).

4 רבי – ראה יבמות (שם) ומקבילה; בשאר המקומות שלשלת מסירה אמוראית.

5 גם בסוגיה שבה 'בגין דאמר ר' פלוני' מציע את דברי רבי (ראה בהערה הקודמת) הדברים מוצעים כמימרא ולא כציטוט ממקור תנאי.

או עשוי לשקף, את שיטת ר' פלוני. לעומת זאת, 'בגין דאמר ר' פלוני' מציע את הרקע לתירון הקושיה, שכן אימוץ שיטתו של חכם זה מאפשר לנו לתרץ את הקושיה.⁶

בגין דכתיב – 'מפני שכתוב',⁷ מצוי.

ספרות – עסיס, אוצר, א, עמ' 211

בדרך כלל⁸ 'בגין דכתיב' מתפרש באחד משני אופנים: (א) יש שהוא מציע פסוק או חלק מפסוק⁹ כמקור או יסוד לדברים שלפני כן¹⁰ (בדרך כלל, במסגרת תשובה לשאלת 'מניין' וכדומה); (ב) במקומות אחרים הוא מציע דיוק במסגרת המשא ומתן התלמודי, על דרך המצוי אצל 'טעמא דכתיב' / טעמא דכתב רחמנא בבבלי, ואזי הוא בא בסגנון 'בגין דכתיב – ולפעמים, ציטוט מפסוק, הא אילולא הוה כתיב [...]'¹¹ וכדומה.¹²

מונחים קרובים, נרדפים ומתחלפים

במבט ראשון נראה כי קיימת קירבה לא מבוטלת בין 'בגין דכתיב' בהוראתו הראשונה למונחים כגון 'דכתיב' ו'כתבי' המציעים מקור לדברים שלפני כן. עם זאת, אפשר ש'בגין דכתיב' נבדל מן המונחים האחרים בכך שהוא רגיל יותר לבוא במסגרת תשובות לשאלות או תירושים לקושיות, בשונה מן הרווח אצל המונחים האחרים.¹³

6 ראה למשל תרומות א, ג (מ ע"ג), 220 ש' 22–21 ומקבילה: 'ולמה לא אמ' כדברי מי שהוא או' תורם מקדיש? בגין דר' יודה, דר' יודה אמ' תורם ואינו מקדיש, ולעומתו שם ט, ח (מו ע"ד), 254 ש' 25–27: 'אין (ד)כור' שמעון, למה לי עראי, אפילו קבע! אלא בגין דאמ' ר' ירמיה ר' חייה בשם ר' יוחנן, מודה ר' שמעון שהוא מפריש מעשרותיו מהלכה' (עיי' שם בפנים).

7 מונח זה מתפרש בניהוהא, ובכך הוא שונה מהיקריות מסוימות של הלשון 'בגין ד' בלי 'כתיב' אחר כך, המציע שאלות (ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 210–211).

8 במגילה א, א (ע ע"א), 740 ש' 36 המונח בא בהוראה מעט שונה, כדי לציין שפריט מסוים לא צוין במקור הנידון מכיוון שהדברים כבר מפורשים במקרא (ולמה לא אמ' [...]?) – בגין דכת'.

9 במקום אחד המונח בא בסגנון 'דכתיב בה אמירה'; ראה סוטה ח, א (כב ע"ב), 937 ש' 40.

10 ראה ברכות ב, ד (ד ע"ד), 18 ש' 1 ומקבילה (ניחא בקריאת המגילה [שצריכים לקורא על הסדר] [...]) ברם בהלילה? בגין דכת' [...]'; פסחים ה, ז (לב ע"ג), 528 ש' 29 ומקבילה; סוטה ח, א (כב ע"ב), 937 ש' 38, 40 (ראה בהערה הקודמת). ראה גם חלה ד, יא (ס ע"ב), 329 ש' 27, שם כנראה צריך לגרוס 'אחוזת עצמה {מהו} <מניין> [...] בגין דכת' (להגהה המוצעת השווה רש"ס, וכנראה בעקבותיו בדפוס קושטא, וראה גם בקונטרס אחרון, קסב = גינצבורג, שריד הירושלמי, עמ' 333, הגורס 'מהו' [וכך לפני תיקון במהדורת הימן-שילוני, דברים כרך ב, עמ' 769], שהוא כנראה שיבוש של 'מניין'. בסוגיה אחת המונח מציע יסוד לקושיה; ראה פאה א, א (טו ע"ג), 79 ש' 37 ומקבילה (מעשה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות, בגין דכת' "והגית בו יומם ולילה"!).

11 ראה כלאים ח, א (לא ע"ב), 169 ש' 43 וביכורים ב, א (סד ע"ד), 355 ש' 17–18 ('בגין דכת'; הא אילו לא הוה כת', עשה הוא). תבנית דומה מצויה בשבת ז, ב (ט ע"ד), 407 ש' 28 ומקבילה, ושם הפסוק מצוטט ('בגין דכת' "שם תעלה" ו"שם תעשה" – הא אילולא הוה כת' "שם תעלה" ו"שם תעשה" [...]).

12 ראה ערלה ג, א (סב ע"ד), 344 ש' 21–22 ומקבילה ('הא מה תל' לא יאכל חמץ?' לא בא הכת' אלא לאוסרו בהנייה. בגין דכת' "לא יאכל", הא מ"לא תאכל" לית שמע מינה כלום, והדא מסייעא לר' יוחנן; לנוסח המקבילה השווה הגהת עסיס, אוצר, א, עמ' 211, ליד הערה 47).

13 אך ראה ערך 'דכתיב', בסוף הערה 32.

כאשר 'בגין דכתיב' מציע דיוקים, הוא מתפרש באופן הדומה לביטוי 'מפני ש' [...] אבל/הא [...]'¹⁴, אלא שהמונח האחרון מתייחס למקורות תנאיים, בעוד ש'בגין דכתיב' מתייחס לפסוקים. הוראתו המילולית של 'בגין דכתיב' דומה קצת לזו של 'לפום דכתיב' ו'מכיון דכתיב'.¹⁵ ברם מונחים אלה נבדלים מ'בגין דכתיב' מצד תפקידם ומשמעותם: 'לפום דכתיב' מציע תירוץ לקושיה המבוסס על דרשה (גזרה שווה) המוצעת בהמשך ('לפום דכת' [...] פשטין יציאה מיציאה'), ואילו 'מכיון דכתיב' [...] מציע סוג של 'פיקציה דרשנית' ('מכיון דכתיב' [...] כמי ש' [...]).¹⁶

בגין (ד)ר' - פלוני - 'בגלל ר' פלוני', מצוי.

ספרות – עסיס, אוצר, א, עמ' 210 ('בגין בית הלל', 'בגין בית שמאי'), 212 ('בגין דר'),¹⁸
(215 'בגין ר')

על פי רוב¹⁹ 'בגין (ד)ר' פלוני' בא לתרץ קושיות על ידי העמדת המקור הבעייתי אליבא דחכם הנזכר. שיעור הקושיות שמתרץ המונח הוא שהדברים הנידונים אינם נכונים,²⁰ או שאינם מוכרחים או מדויקים.²¹

סגנון המונח משתנה ממקום למקום, אולם אין קשר בין הסגנונות השונים של המונח למשמעותו או לדרך תפקודו בסוגיה. לפעמים המונח בא בסגנון 'בגין (ד)ר' פלוני' בלי פירוט נוסף, אולם במקומות אחרים עמדתו של ר' פלוני מפורטת בהמשך, בסגנון 'בגין (ד)ר' פלוני,

14 ראה מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 449-451 (והשווה שם, עמ' 235 הערה 5).
15 ראה עסיס, אוצר, ב, עמ' 877 ('לפום דכתיב', צורה יחידאית; ראה סנהדרין ב, ו [כ ע"ד], 1279 ש' 43), 1027-1028 ('מכיון דכתיב' וצורות דומות), 1031 ('מכיון שכתוב' [...]).

16 למעשה אפשר לראות מונח זה כצורת משנה של הצורות הכלליות יותר 'מכיון דר'-'ש' [...] כמי ש' [...] (ראה עסיס, שם, עמ' 1026, 1030 בהתאמה), המציעות מעין 'סיווג פיקטיבי' של עניין מסוים המבוסס על התחשבות בטעם הדברים (וראה עוד ערך 'עשו אותו', הערה 118).

17 שתי הצורות מתועדות בירושלמי (ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 210, 212, 215), וקשה להכריע איזו מהן עיקרית. במקום אחד אף מצאנו מעין חילוף ביניהן; ראה יבמות י, ח (יא ע"א), 878 ש' 34-35 ('למה לי [...] בגין דר' יוסי בן כיפר', לעומת שם, ש' 38-39 ('למה לי [...] בגין בית שמי, בגין ר' שמעון').

18 וראה שם וריאציות שונות של 'בגין דר' פלוני'.

19 במקום אחד ייתכן שהדברים מתפרשים בתמיהה; ראה כלאים ט, ה (לב ע"ד), 177 ש' 9, ובדין בסוגיה זו בראב"ן, תשובות, קטז (מהדורת דבליצקי, עמ' תלז), וכן ברש"ס, ועדיין צריך עיון. (כמובן עצם האפשרות שמשפט הפותח ב'בגין' יתפרש בתמיהה אין בה כדי להתמיהה; ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 210-211). במקום אחד אפשר ש'בגין ר' פלוני' מציע סוג של ראייה לקביעה שעליה הוא מוסב, כמובן 'כמו שמצאנו אצל ר' פלוני'; ראה שבת ב, ג (ה ע"א), 379 ש' 16, וליברמן, הירושלמי כפשוטו, סוף עמ' 66 ובנסמן שם. בסוגיה אחת הביטוי מציע הסבר לקביעה ולא תירוץ לקושיה; ראה כלאים ו, א (ל ע"ב), 163 ש' 37, 38 ('מסתברא מודה [...] [כגון] 'בגין ר' פלוני; ומודה [...] בגין ר' אלמוני'); אך כלום אפשר שהניסוח כאן הושפע מן השימוש במונח לעיל ש' 36 (אם [...]! – נימר [כגון] 'בגין' בית הלל תניתה'), שם הוא מציע תירוץ לקושיה, כהוראתו הרווחת?

20 כגון כלאים ד, א (כט ע"ב), 157 ש' 47-48 ('והתנינן') ושם ו, א (ל ע"ב), 163 ש' 36 (אם [...]!); ראה בהערה הקודמת) יבמות ג, ז (יג ע"ד), 893 ש' 38 ('ותחלוץ מיד').

21 ולכן הקושיות במקומות כאלה מנוסחות בלשונות כגון 'למה לא אמר' (תרומות א, ג [מ ע"ג], 220 ש' 22 ומקבילה; מע"ש ה, ח [נו ע"ד], 309 ש' 21), 'למה לי' (יבמות י, ח [יא ע"א], 878 ש' 34), ו'ניתני' (יבמות א, א [ב ע"ג], 830 ש' 43).

דאמר ר' פלוני וכדומה.²² לפעמים המונח מציג את התירוץ בלי מינוח נוסף, אולם במקומות בודדים בא מונח אחר לפני 'בגין דר' פלוני' המציג את תחילת התירוץ.²³ בשני מקומות המונח בא בסגנון 'בגין ר' פלוני תניתה'²⁴ (= 'בגלל ר' פלוני הוא שנה אותה' [באופן המופיע בטקסט]). על פי רוב ר' פלוני המוזכר במונח הוא תנא.²⁵

מונחים קרובים, נרדפים ומתחלפים

נראה כי 'בגין (ד)ר' פלוני' מתפרש כמו המונחים 'אתיאי כר' פלוני', 'כר' פלוני', 'וסבר ר' אלמוני כר' פלוני'²⁶ כשמונחים אלה מתרצים קושיות או מסבירים קביעה (למונחים אלה יש גם תפקידים אחרים),²⁷ ואמנם לא מצאתי הברלים בין 'בגין ר' פלוני' למונחים האחרים כשהם באים בהוראות הנזכרות.

'בגין (ד)ר' פלוני' דומה מבחינה חיצונית ל'בגין דאמר ר' פלוני', אולם מונחים אלה אינם נרדפים. ראשית, 'בגין דאמר ר' פלוני' עשוי לתרץ קושיות ששעורן שהאמור לפני כן הוא בגדר 'פשיטא', דבר שלא מצאנו אצל 'בגין (ד)ר' פלוני'. ועוד, ש'בגין דאמר ר' פלוני' עשוי להציע שלשלות מסירה אמוראיות ולא דבריו של חכם יחיד. נוסף על כך – והוא העיקר – נראה ששני המונחים מציעים תירוצים בעלי אופי שונה. 'בגין (ד)ר' פלוני' מתרץ קושיות לאור הטענה שהמקור הבעייתי משקף, או עשוי לשקף, את שיטת ר' פלוני, בעוד ש'בגין דאמר ר' פלוני' מציג את הרקע לתירוץ הקושיה, שכן אימוץ שיטתו של חכם זה יאפשר לנו לתרץ את הקושיה.²⁸ הברל דומה קיים בין 'בגין (ד)ר' פלוני' ל'בגין דתני/נן' המציג מקור המיוחס לחכם נקוב שם והמפנה לשיטתו:²⁹ במקרים כאלה 'בגין דתני/נן' מתפרש על דרך המצוי אצל 'בגין דאמר ר' פלוני' ולא על דרך המצוי אצל 'בגין (ד)ר' פלוני'.

22 ראה למשל עסיס, אוצר, א, עמ' 212 והערות 52, 57. למעין חילוף בין שני הסגנונות ראה יבמות י, ח (יא ע"א), 878 ש' 34-35 ('למה לי [...] בגין דר' יוסי בן כיפר, דר' יוסי בן כיפר אמ''), לעומת שם' 38-39 ('למה לי [...] בגין בית שמי, בגין ר' שמעון'; וההמשך שם, 'ודתני אמ' ר' שמעון', הוא עניין אחר, כפי שהעירו המפרשים).

23 ראה סוגיות כלאים שצוינו בהערה הבאה (בסגנון 'נימר בגין ר' פלוני תניתה') ויבמות יג, ז (יג ע"ד), 893 ש' 38 ('לית יכיל, בגין דר' פלוני [...]).

24 ראה כלאים ד, א (כט ע"ב), 157 ש' 47-48 ושם ו, א (ל ע"ב), 163 ש' 36.

25 אך ראה שבת ב, ג (ה ע"א), 379 ש' 16 ('בגין רב').

26 העובדה ש'בגין (ד)ר' פלוני' מתפרש כמו מונחים אחרים הנפוצים הרבה יותר, ואולי אף יותר מתאימים מבחינה לשונית, אולי עשויה להפתיע, אבל ראוי לציין שתופעה דומה במקצת קיימת אצל 'בגין דכתיב', המתפרש באופן הדומה למונחים הנפוצים 'דכתיב' ו'כתיב'; עיי' ערכו.

27 ראה מוסקוביץ, הטרמינולוגיה, עמ' 105 (במיוחד ליד הערה 556; 'אתיאי', 299 ('כר' פלוני', לפי ההוראה השלישית שם), 496 ('וסבר ר' פלוני כר' אלמוני' / כהדיר אלמוני'; אך דוק, ברגיל 'וסבר' בהוראה זו מציין שחכם מסוים שניקב בשמו 'וסבר' כמו חכם אחר, דבר שאיננו בהכרח נכון אצל 'בגין דר' פלוני'). ראה גם 'על דעתיה דר' פלוני' (שם, עמ' 515, בהוראה הרביעית), אלא שמונח זה אינו רגיל להציע תירוצים לקושיות בשונה מ'בגין (ד)ר' פלוני'.

28 ראה ערך 'בגין דאמר ר' פלוני', הערה 6, שם הומחשו הדברים.

29 ראה דמאי ה, ט (כד ע"ד), 134 ש' 36 ועירובין א, ב (יט ע"א), 455 ש' 26.